

האמנם שכבת-על מושחתת מסכנת את הדמוקרטיה?

עזרה זהר

יואב יצחק: מחלקה ראשונה – תשנ"ה
1995, הוצאת עגל הזהב בע"מ, כרך א' 815
עמודים, כרך ב'

הו ספר יוצא דופן שנכתב בידי מחבר יוצא דופן. יצחק יואב משתייך לסוג העיתונאים הקרויים "חוקרים". לדבריו, אין הרבה כאלה בישראל, והסיבה היא שעומדים נגדם כוחות אדירים, ביניהם המו"לים של עיתונות העושים הכל כדי לשים לאל את עמלם. יואב אינו רק אמיץ, הוא נחוץ גם בדבקות במטרה, וברוח זו הוא מוביל את חקירתו עד הסוף.

אישיותו נחשפה לציבור לראשונה בעניין "חרם המודעות" של חברת הענק "כלל", שדברת ושרם הטילו על עיתון "מעריב", בעקבות פירסומים על ניצול מעמדם בחברת "כלל" כדי להעביר לידיהם כספים על חשבון החברה. העיתון, שתחילה תמך ביואב, נכנע בסופו של דבר, ויואב פוטר מעבודתו. "מעריב" הרחיק לכת ואף איפשר לדברת להיות חבר במועצת המערכת. יואב סירב ללמוד את השיעור שבישראל אין קמים נגד השועים והעשירים, ובחר להמשיך במאבקו. מאז הוא מנהל מערכות קשות נגד אצולת הממון והכוח, תוך קורבנות אישיים כבדים.

לדבריו, הספר שלפנינו הוא תוצאה של ההכרה כי "בעלי מקצוע חופשי מוצאים עצמם חסרים תחקירים מעמיקים ומידע חשוב. על צורך זה בא אני לענות בספר זה... לנסות ולייסד כלי ביטוי חדש". בכרך הראשון מובאות בעיקר חשיפות בהיקף המאפשר לקורא להעמיק בפרטי העניין. כרך ב', הקרוי "מידע", מכיל בתוכו

חוקים, תקנות, כללים ומידע אקטואלי רב, כולל רשימת בעלי התפקידים החשובים, בעיקר בתחום המשפט. זהו אפוא סוג חדש של ספרות, משהו בין עיתון חוקר לבין ספר מסכם, שהמחבר מבטיח לעדכנו מדי פעם. שכן, הוא לא רק המחבר אלא גם המו"ל של הוצאת "עגל הזהב", אשר שמה הוא כשמו של ספרו הראשון שיצא לאור בשנת 1991.

★

את מימצאיו מסכם יואב בפתחת הספר: "בעשור החמישי לקיומה מתקשה המדינה להבטיח חופש ביטוי לאזרחיה. אמצעי התקשורת הגדולים (הכתובים) נשלטים על ידי קומץ משפחות. אין חוק המחייב את אמצעי התקשורת ההמוניים לקיים שוק חופשי של רעיונות. אין חוק המחייב את המימשל לאפשר זרימה חופשית של מידע אל הציבור הרחב. בתי המשפט אינם מסוככים על עיתונים ועיתונאים בפני בעלי שררה וממון, הכופים על עיתונים ועיתונאים מה לפרסם, ובעיקר מה לא לפרסם. ההשקפה שעל פיה יש בישראל חופש ביטוי אמיתי היא רומנטית ובלתי מציאותית. שורה של חוקים, תקנות, כללים ופסקי דין נותנת גושפנקא דווקא ל"חופש הצינור" הקיים ברמה המסכנת את ערכי הדמוקרטיה... בתי המשפט נרתעים ממיצוי הדין עם עיתונאים אשר מנצלים את מעמדם לשם מתן שירותים לבעלי שררה וממון, במסווה של עבודה עיתונאית".

אלה מימצאים חמורים מאד. הם מעמידים בספק את עצם קיומה של דמוקרטיה בישראל. דמוקרטיה אינה נמדדת רק בזכותם של האזרחים להצביע בקלפי. זהו ה" sine qua non" של הדמוקרטיה. וכדי שזו תהיה אמיתית, חייבים האזרחים להיות מצוידים במידע מלא על השאלות העומדות על הפרק. אולם, על פי מימצאיו של יואב, אנו מבינים כיצד מדינאים משקרים לציבור בלי להניד עפעף (יואב מביא את הדוגמה של רבין שנבחר בהבטחה לא לרדת מן הגולן, לא לדבר עם אש"ף ולא להרשות הקמת מדינה פלשתינית, והוא סטה מכל שלוש ההבטחות בלי שמצא לנחוץ להעמיד את הדבר להכרעת העם).

לבחירות 1996 הלך הציבור בשעה שהעיתונות, הרדיו והטלוויזיה העלימו ממנו במכוון ובמפגיע את כל מה שלא

רצתה הממשלה שהעם יידע: נאומיו של ערפאת בעזה בהם הסית במפורש לאלימות, או דבריו בשטוקהולם בפני דיפלומטים ערביים בהם פירט את תוכניתו להשמדתה של מדינת ישראל. נאומו בשטוקהולם זכה לכתבות בכמה מחשובי העיתונים בעולם, אך בארץ העניין הועלם כמעט לחלוטין, מכיוון שמשרד החוץ טען ש"דבריו של ערפאת הוצאו מהקשרם", ומשום שהמידע לעיתוני ארצות-הברית נמסר להם, כפי שטען פרס, על ידי "חוגים ימניים"! על מבצע "ענבי זעם", שהיה כישלון חמור על פי כל קנה מידה – עברו בשתיקה או שהציגוהו כהישג. התנהגות זו של אמצעי התקשורת מקובלת במדינות טוטליטריות, והיא יכולה להתקיים בישראל רק משום שהנורמות שלנו בתחומים רבים הן עדיין של חברה, ששנים רבות שלט בה בולשביזם כלכלי וחברתי מיוחד במינו – שעל מקורו נעמד בהמשך.

רבות החשיפות המופיעות בספר, ומוכן שלא נוכל לעמוד אפילו על חלק קטן מהן. לדוגמה נביא רק את הפרשה הקשורה ביועץ המשפטי של הממשלה לשעבר – השופט בדימוס יוסף חריש. זאת, לא מפני שהעבירה היתה חמורה, אלא משום שהיא מצביעה על כך שזרועותיו השונות של השלטון מחפות זו על זו. אף שזה נעשה לפעמים באלגנטיות רבה, לא יכול להיות ספק שכל אחד ואחד בשרשרת יודע שמעשיו נוגדים בעצם את החוק.

תוך ניצול לרעה של מעמדו עיכב יוסף חריש הליך משפטי נגד שותפו וידידו האישי של בנו, בן ששון, בשל מעשים שונים ובהם אי העברת מע"מ בסכום של מיליונים. התובע הראשי של המדינה, היועץ המשפטי לממשלה, שמופקד על אכיפת החוק בישראל, נתפס בקלקלתו. "ידיעות אחרונות" מנע את פירסום הפרשה כדי לא להביא לפיטוריו של חריש בטרם ישלים את כתב האישום נגד אריה דרעי. אחרי שיואב פירסם את הפרשה ב"גלובס", ניסה משרד המשפטים לתרץ את עיכוב ההליכים. בהמשך חיפה השר ליבאי על חריש, והמפכ"ל יעקב טרנר לא הגיב. לבסוף, חייב השופט חשין את שר המשפטים לענות על העתירה.

בשלב זה מונח היה בפני בג"ץ מכתב ממע"מ ובו התנגדות לעיכוב ההליכים נגד בן ששון. החי"כים שריד ומרום, אליהם פנה יואב, סירבו להיכנס לפרשה. מירום רמז שהמנע לסירובו הוא הצורך להביא קודם לידי סיום את כתב האישום נגד

דרעי. יוסי שריד אמר: "אני לא חושב שאני אכנס לזה. זאת לא המחלקה שלי". שר המשפטים ליבאי טען שיש מכתב ממע"מ התומך בעיכוב ההליכים נגד בן ששון, ואכן על מע"מ הופעל לחץ כבד לכתוב מכתב חדש שתוכנו הפוך מתוכנו של המכתב המקורי! בן-יאיר, היועץ המשפטי החדש, יצא להגנתו של חריש כדי לשמור על כבוד המשרה הרמה, כפי שרמזו. השופט ברק דחה את העתירה.

★

מהעניין כולו עולה ריח רע של שחיתות, והוא שופך אור על נהלים פסולים בענפים שונים של הזרוע המשפטית של השלטון, ניצול המשפט לצרכים פוליטיים, והתנהגות לא רק בלתי מוסרית, אלא גם ספק אם חוקית. זוהי דוגמה, אחת מני רבות, של קיום שכבת-על במדינה שחבריה הם מעל לחוק, והעיקרון הפועל בה הוא "manus manum lavat". אכן, בסקר שערך מכון שלח בשנת 1995, אותו מצטט יואב, אמרו 34 אחוזים מן הנשאלים שישאל היא מדינה מושחתת.

בהמשך מביא המתבר שורה ארוכה של דוגמאות לאי שיוויון בין אזרח לאזרח, ולקיום אצולת כוח וממון. הוא מפרט ש-40 אחוזים מהמעצרים הם מעצרי שווא, שהמשטרה דורשת לעיתים קרובות מעצר עד תום ההליכים כאשר הדבר נוגע לפושעים זוטרים, אך לא לגבי "אנשי הפשע המאורגן" כגון הברפלד, ח"כ יחזקאל ואחרים. הוא מזכיר את זכות השימוע, לא רק לח"כים ושרים, אלא גם לסתם עשירים, כגון יוסף חכמי. זכות זו מנוגדת באופן מפורש לאושיות הדמוקרטית. כן מוזכרות בספר פרשות רבות נוספות כגון זו של אברהם שפירא, שסחט מן המדינה עשרות אם לא מאות מיליוני דולר בזכות מעמדו הרם במיסד הפוליטי.

בפרק "נורמות האצולה" עומד יואב על כך שישראל של היום מתאפיינת בקיטוב חברתי. קיימת אוכלוסייה המונה, יחד עם בני המשפחה, כמה עשרות אלפי אנשים, שיצרה לעצמה תרבות משלה. אלה נוטלים לעצמם שכר בגובה של עשרות או מאות אלפי שקלים מחברות ציבוריות ומזרועות השלטון, ומנהלים אורח חיים מורם מעם שכולל נסיעות תכופות לחו"ל וכיבודים שונים ומשונים על חשבון הקופה הציבורית. אנשים אלה מנותקים מן הרבדים הנמוכים בציבור, ופועלים

במסגרות אחרות שבהן שימוש בכספי הציבור לצרכים אישיים נחשב לדבר מובן מאליו.

הדבר המקומם הוא שמשכורות גבוהות אלה מקורן בחברות ציבוריות ובזרועות השלטון. באירופה וביפאן קיים מנהג בלתי כתוב שמשכורתו של מנכ"ל חברה פרטית אינה גבוהה יותר מאשר פי עשרה מזו של העובד הרגיל בחברה. בארץ הפער גדול הרבה יותר, ואין הבדל אם זה במוסד פרטי, ציבורי או ממשלתי (כמו למשל הבנקים).

קריאת הספר חוזרת ומעוררת את השאלה כיצד זה לא תבעו עד היום את יואב למשפט דיבה, לאחר שהאשים אנשים בעבירות קשות ובפשעים שהעונש עליהם על פי החוק הוא מאסר. דברת, לדוגמה, הואשם על ידי יואב שהעביר לחשבונו האישי כספים שהיו מיועדים לחברת כלל. אם אכן זאת עשה, מן הדין שהיה קודם כל מתפטר, ולאחר מכן עומד למשפט. אם לא עשה זאת, מן הדין שהיה תובע את יואב על הוצאת דיבה. אך דברת לא עשה אף אחד מאלה, ובמקום זאת בחר להגיב בחרם מודעות על העיתון שבו כתב יואב, עד שיואב פוטר. מעניין, אם גם אולי לא מפתיע, שפרופי יצחק זמיר, המכהן כיום כשופט בית המשפט העליון, נתן לגיטימציה לחרם המודעות שהפעיל דברת על עיתון "מעריב".

אשר לעמיתיו של דברת בחוג אצולת-העל, מה הם עשו? כלום. שום דבר. מילאו פיהם מים, קיבלו כדבר מובן מאליו שאין מקום שאיש חשוב כדברת ידיון עם עיתונאי קטן כיואב, והסכימו בשתיקה, שלאחד משלהם מותר לעבור על החוק בלי שיאונה לו רע. זהו מצב לא רק חמור אלא גם מסוכן, משום שההתעלמות מן העבירה או הפשע הופכת לנורמה מקובלת.

★

נשאלת השאלה כיצד קרה שהדמר-קרטיה בישראל כה פגומה? כיצד קרה שיש שכבת-על שמותר לה למעשה הכל, שחבריה מחפים האחד על השני ומרשים לעצמם למוע מידע מן הציבור ובכך לעוות את דעת הקהל? כיצד לא קמו בישראל כוחות נגד זכויות היתר הזועקות לשמיים של שכבת האצולה? התשובה נעוצה, כך נדמה לי, במקור ההון ששימש להקמתה וביסוסה של הכלכלה הישראלית.

בארצות מערב אירופה וצפון אמריקה

נאגר ההון שהביא לפיתוחו והתעצמותו של הקפיטליזם המודרני, בשלהי המאה ה-18 וה-19 על ידי השקעות של איכרים, עובדים, ובעיקר בעלי אחוזה בתעשיות שונות, בין ישראל ובין באמצעות מניות. בדרך זו קמו מוקדי כוח רבים ונפרדים זה מזה, כלומר כלכלה רבת-חומית. באותה עת היתה המדינה חלשה, וכוחה התגבר בעיקר בתחילת המאה ה-20 ובמהלכה. מטבע הדברים השקיעו מוקדי הכוח למיניהם – חברות כלכליות, אמצעי תקשורת, בנקים וכיוצא באלה – מאמצים רציניים לשמור על עצמאותם על ידי זרימה חופשית של מידע ורעיונות, החיוניים לקיומם העצמאי ולהגנה בפני התגברות שליטתה של הממשלה.

לא כך בישראל. ההון שנדרש להקמת הכלכלה הישראלית, מראשית ההתיישבות היהודית בארץ, לא נצבר בגבולות הארץ אלא הובא מהחוץ. בשנים הקובעות של התהוות המשטר, משנות המנדט הבריטי ועד לרבע המאה הראשון של קיום המדינה, ההון, שבא בעיקרו מן החוץ, הוזרם ארצה באמצעות צינורות ציבוריים שהפוליטיקאים שמו את ידם עליהם, והם מנסים בכל כוחם להחזיק בהם עד עצם היום הזה. נכון שבשנות התשעים חל שינוי מסוים, והחלה התפתחות כלכלית מהירה שמקורותיה אינם רק מכספים ממשלתיים. תהליך ההפרטה אמנם זוחל עדיין, אך הוא כבר קיים. שיחרורם של "כור" וקופת חולים ממלכתיות ההסתדרות, העברת חברות כמו "בזק" משרד ממשלתי לחברה ממשלתית, וכן תהליכים דומים, ייתכן ויפעילו את השפעתם במרוצת הזמן על התהליך החיובי המתהווה לנגד עינינו. אולם לעת עתה אצולת הכסף שלנו מורכבת בחלקה הגדול לא ממי שיצר או הביא את הכסף, אלא מפקידי אוצר או משרדים אחרים, או מאנשים הקשורים בהסתדרות ובמימסדים ממשלתיים, שהתמנו על ידי פוליטיקאים (ספיר ושרי אוצר אחרים) לתפקידים מרכזיים בחברות כמו "כלל", בנקים ומוקדי כוח אחרים.

כל עוד הקמת מפעל תלויה במענק שהוא פורמלית בגובה של כשליש מן ההשקעה, אך על ידי מניפולציה וקשרים עשוי להגיע גם לשני שלישים ויותר, קיים מצב של יצירת מיליונרים בקדי המימסד. כפי שאמר בזמנו פנחס ספיר: "אני עשיתי אלפיים מיליונרים בארץ הזו". וכל עוד מצב זה נמשך, תימשך גם הפגיעה בדמוקרטיה באמצעות שכבת-על החיה

בחסדי המימסד ומנותקת מן העם. מעניין ואופייני כאחד, שמצב זה אינו משתנה למרות שכלכלנים רבים וחשובים סבורים שה"מענק" שניתן למשקיעים לא זו בלבד שאינו מועיל לכלכלה, אלא אף מזיק לה. נכון שהוא בעוכרי הכלכלה, אך הוא לא ספק מביא תועלת לפוליטיקאים ולמתווכים למיניהם, שבידם לקבוע מי יקבל מענק ומי לא. ואל נשכח שממשלת ישראל החליטה לא מכבר להעניק מאות מיליונים לחברות גדולות המקימות מפעלים בישראל, בשעה שלפי "ניוזוויק" ישראל היא המתחרה היחיד בעולם לעמק הסיליקון שבאמריקה.

★

ספרו של יצחק יואב הוא בעל חשיבות רבה בתיארו את המצב הקיים כפי שהוא, בלי לחוס על איש. התמונה המתקבלת מאירה את המבנה הלקוי של הדמוקרטיה הישראלית. אמנון אברמוביץ, עיתונאי חשוב, נשאל אם הוא מצטער על ידיעה כלשהי שנתן לה פירסום, והוא השיב: "כן, הידיעה שאבישי רביב הוא פרובוקטור מטעם השב"כ". כשנשאל כיצד עיתונאי מכובד כמוהו יכול לומר זאת, והאם נכון הדבר, לדעתו, להסתיר את האמת מן הציבור, ענה בחיוב, משום שהידיעה עזרה לתניחו. דברים כאלה יכול לומר עיתונאי רק במדינה בעלת דמוקרטיה לקויה ומימסד פוליטי חזק. הוא יודע שמה שלא יאמר – המימסד יגן עליו וידאג לקיומו ולקידומו.

רבים בקרבנו אינם מבינים את הקשר בין פוליטיקה לבין חוק, ועוד פחות מזה את הקשר בין פוליטיקה לבין כלכלה. במיוחד נפוצה דיכטומיה זו בחוגים לאומיים. המאבק על ארץ ישראל אינו יכול להיות מנותק מן המאבק על דמוקרטיה של אמת ושל זכות הציבור לדעת. ציבור נאור, ציבור שהעובדות נהירות לו במלואן, לא יילך שולל אחרי סיסמאות סרק, חלומות באספמיה ואינטרסים זרים.

ספרו של יואב יצחק יפתח את עיני קוראיו לראות: המאבק על ארץ ישראל עובר דרך המאבק על חזוק הדמוקרטיה, הפרטת הכלכלה, וניטרול שכבת-העל הסבורה שהמדינה היא שלה ושלה בלבד.

ניתוחים פוליטיים או התחשבנויות פוליטיות יוסף ברנע

ביקורת על הספרים:

א. גדעון אלון: "הבחירה הישירה, המאבקים והדרמה אשר הולידו בישראל את הבחירה הישירה של ראש הממשלה", הוצאת ביתן, ת"א 1995, 340 עמ'.

ב. גדעון דורון (עורך): "המהפכה האלקטורלית, פריימריס ובחירות ישירות לראש הממשלה", סידרת "קו אדום", הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א 1996, 223 עמ'.

ג. גיא בכור: "סיפורו של מאבק", ספריית מעריב, ת"א 1996, 296 עמ'.

בסוף 1995 יצא לאור ספרו של הכתב הפרלמנטרי של עיתון "הארץ" גדעון אלון, אשר שם לעצמו מטרה לספר את הדרמה הפוליטית שמאחורי החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה, אשר שינה את שיטת המימשל בישראל. וכמו בכל דרמה ראויה לשמה, גם בסיפור זה יש גיבורים "טובים" וגיבורים "רעים":

"הספר מתאר כיצד הצליחו ארבעה חברי כנסת, בעלי עמדות והשקפות פוליטיות מנוגדות, מארבע מפלגות שונות... להניע את גלגלי החקיקה ולהביא לאישורו של חוק יסוד: הממשלה, למרות התנגדות ממשלת הליכוד שעשתה כל מאמץ כדי להכשילו, ולמרות התנגדותן של חלק גדול מהמפלגות בישראל".¹

לעומתו, ספרו של גיא בכור מתאר את מאבקה של תנועת החוקה לישראל, את המכשולים שעמדו בפניה, את הישגיה בציבור ובכנסת, וגם את אכזבותיה ותיסכוליה:

"המאבק הזה כבר הניב שינויים חשובים בדיוקנה של ישראל ההופכת, לקראת שנת האלפיים,

למדינה בעלת משטר כמרונישאוטי, בלי לבטל את ציבונה הפרלמנטרי. בעקבות הלחץ הציבורי של תומכי החוקה קיבלה הכנסת את החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה החל בבחירות 1996, וגם חקיקת היסוד בתחום זכויות האדם חבה הרבה לתנועה זו".²

ואילו עורך הסידרה "קו אדום" היה צנוע הרבה יותר, ובהקדמה לספר בעריכת גדעון דורון הוא מסביר:

"בספר זה חברו יחד מחשבה אקדמית וחשיבה פוליטית. הספר מבסס את ההכרה ששני התהליכים – הפריימריס והבחירה הישירה של ראשות הממשלה – מהווים שלב המסכם עידן, ופותח דיון עמוק יותר בדמותה של הדמוקרטיה הישראלית".³

השאלה הבסיסית שמעוררים שלושה ספרים אלה היא: מהם תחלואי הדמוקרטיה הישראלית? המישטר בישראל הוא המשכם של מוסדות "היישוב היהודי בדרך למדינה", שבהשפעת הקולקטיביזם הסוציאליסטי עוצבו לא על גבי תשתית של חוקה מרסנת, אלא על גבי הסדרים פונקציונליים בקונצנווס של מדינת-מפלגות. על אף השינויים מרחיקי הלכת שהתחוללו מאז בתרבות הפוליטית ובחברה הישראלית, אין ישראל עדיין מגובשת באופן "נורמלי" הן מבחינת זהותה הלאומית-טריטוריאלית, והן מבחינת מערכת היחסים בין האזרח והמדינה. נוסף לכך, עם חלוקה מיגורית פנימית כפי שהיא בנויה, אין מנוס מהתנגשות מתמדת בין מרכיבי זהותה. אבל על אף ששאלה זו כה בסיסית, היא לא זכתה לדיון הולם באף אחד מספרים אלה, אם כי זכתה להתייחסות מסוימת בספרו של גיא בכור.

האמנם היו פניהם של יוזמי החוק לרפורמה מתקנת להביא מרפא לתחלואי החברה הישראלית? מהם האינטרסים האמיתיים שהיו מאחורי "התרגיל המסריח"? בתקופה זו של התמודדות עם הרפורמה במישטר במדינת ישראל, מן הדין לבחון בראש ובראשונה את

² מתוך גב הספר.

³ גדעון דורון, מתוך "יפתח דבר", עמ' 7.

¹ מתוך גב הספר.

התייחסותם של הספרים לשאלות אלה, על רקע הרפורמות השונות שהתחוללו בישראל במשך השנים.

הערות ספרותיות

דעון אלון גורס בפתח ספרו: "השתדלתי מאוד שלא להביע בספר זה דעה ברורה בעד או נגד החוק, אלא להציג את השיקולים שהינחו את יוזמי החוק ותומכיו, ואת המניעים של מתנגדי החוק במאבקם העיקש למנוע את אישורו, ולאחר מכן להביא לביטולו של החוק"⁴. ואולם, על אף ה"אובייקטיביות" שבטענה זאת, ממיין אלון באופן חד-משמעי את "הטובים" ו"הרעים", כאשר הוא מוסיף ומציין בנשימה אחת:

"ניכר בעליל שכל אלה שניסו במהלך 1995 להביא לביטולו של החוק ביוזמות חקיקה בכנסת... או בהעלאת הנושא לדיון מחדש במוסדות מפלגת העבודה, התעלמו, בזדון או בשוגג, מהרקע שהביא לחקיקת החוק. הם התעלמו מהקריאה הציבורית הרחבה 'מושחתים נמאסתם', וסברו מן הסתם שהציבור שכח את 'התרגיל המסריח' של שמעון פרס במארס 1990, את השפל שהפוליטיקה הישראלית הידרדרה אליו באותם ימים של סחר-מכר פוליטי מכוער ו'עריקים' פוליטיים... מתנגדי החוק מאמינים כנראה שהציבור שכח את חוסר היציבות המתמדת שאפיינה את מרבית הממשלות, ואת התחושה הכבדה של רבדים רחבים בעם שהדמוקרטיה הישראלית פשטה את הרגל. יתרה מזאת, למתנגדים לחוק אין כל הצעה חלופית לחוק לבחירה ישירה, או שההצעות החלופיות שהעלו (כמו הנהגת בחירות אזוריות) אינן מעשיות – משום שאי אפשר להעבירן בכנסת, או משום שלא יביאו מזור, אלא ינציחו את המציאות העגומה שחוונו רק לפני חמש שנים!". וכדי שלא יישארו ספקות, מבליט אלון בין הברכות את חבר הכנסת לשעבר אוריאל לין כמי שמגיעה לו תודה "בראש ובראשונה", גם משום ש"הגה את הרעיון לכתוב ספר זה"⁵.

⁴ דעון אלון, ראשית דבר, עמ' 10.
⁵ שם עמ' 11.

דרך אחרת של אלון לחלק ציונים לגיבוריו היא להביא דברים מפייהם בלי להוסיף ולו הערת ביקורת אחת. אוריאל לין, מספר אלון, ערך השוואה היסטורית בין אישור החוק הישראלי לבחירה ישירה ובין אישור החוקה של ארה"ב בשנת 1787 בפילדלפיה. "האמריקנים", הוא כותב, "קיימו ישיבות בלתי פוסקות במשך 116 ימים, ולכן אי אפשר לטעון שחקיקת חוק יסוד: הממשלה, שנמשכה כשנתיים, נעשתה בחופזה".

כנגד זה טען פרופ' אהרון ברק, אז שופט בית המשפט העליון וכיום נשיא:

"המסמך הקונסטיטוציוני שיצרו האמריקנים לפני מאתיים שנה עמד יפה בתלאות הזמן והצלח לאחד אומה שהכוחות הצנטריפוגיים בה רבים. זה ניסיון שראוי ללמוד ממנו"⁶. חוקה זו, כפי שהיא מתוארת על ידי ההיסטוריון אייל נוה, "זכתה להילה של קדושה. קבוצות מסוימות בחברה האמריקנית נזקקו, בהקשרים היסטוריים ספציפיים, לאימוץ פרשנות נשגבת ומרוממת לחוקה כדי לקדם את צורכיהן האידיאולוגיים. אופי הקבוצות ודרך השימוש שעשו בחוקה גרמו בסופו של דבר להיווצרות אותה הילה של שגב העוטפת את החוקה"⁷.

גיא בכור, אשר ספרו מוקדש ל"עלילות הגבורה" של התנועה למען חוקה לישראל, מציין כי "המודל שעמד לעיני המשפטנים הישראלים היה הכרזת העצמאות והחוקה האמריקנית"⁸. אחת השאלות העולות מהדברים האלו, האם גם את "החוקה" הישראלית יזכרו כעבור מאתיים שנה באותה יראת קדושה?

בעוד גדעון אלון מתמקד ביוזמה הפרלמנטרית ובחברי הכנסת שהציעוה, מתמקד גיא בכור ביוזמה החוץ-פרלמנטרית למען חוקה שהביאה לחוק הבחירה הישירה. אכן, מדובר במעשה מרקחת שאותו ניתן להבין רק על רקע פעילות כפולה זאת, גם זו שבכנסת וגם זו שמחוצה לה. מכאן, ששני הספרים

⁶ אהרון ברק: "החוקה האמריקנית והמשפט הישראלי", מתוך חוברת זמנים מס' 26, קיץ 1987, שהוקדשה לחוקה האמריקנית.

⁷ אייל נוה: "המימד הנשגב של החוקה האמריקנית", מתוך זמנים מס' 26.

⁸ גיא בכור: "חוקה לישראל, סיפורו של מאבק".

כמיקשה אחת שופכים אור להבנה מקיפה יותר של נפתולי הפוליטיקה הישראלית.

מדוע לדעת הרפורמטורים יש לבחור את ראש הממשלה ישירות

חקיקת חוק יסוד הממשלה החדש, שעל פיו נבחר ראש הממשלה ישירות על ידי העם, עברה לגולים לא מעטים, וניתן להחיל עליה את האימרה "גמל הינו סוס שתוכן בוועדה". לידתה בעת ממשלת הליכוד הלאומי בפעילות משותפת למען "הרפורמציה" של הכנסת, במקביל לפעילותו של הוועד הציבורי למען חוקה לישראל, שהיה אחד משלוש התנועות החוץ-פרלמנטריות שהוקמו באותה עת. לגבי חלקו של המישטר בהתהוות המצב החדש מציין גיא בכור: "רייכמן היה לאורך כל הדרך בעד יתר סמכות לרשות המבצעת, בעד שיטה נשיאותית במתכונת אמריקנית. ברכה ורוזן-צבי ביקשו לשמור על השיטה הפרלמנטרית, עד שאומצה אותה דרך ביניים מקורית הגורסת בחירה ישירה של ראש הממשלה". הפשרה שנוצרה כונתה על ידי רייכמן "השיטה הנשיאותית", שבה נבחר ראש הממשלה במישרין על ידי העם, בד בבד עם שימור המבנה הפרלמנטרי של הממשל.

בכור מסביר כי שיטה זו נוצרה כדי לנטרל את המחויבויות הקואליציוניות הכובלות את תיפקודה התקין של הממשלה, כך שהיא תוכל לנווט את הרשות המבצעת ביתר חופשיות. אולם, כדי למנוע עוצמה רבה מדי בידי ראש הממשלה "קובעת השיטה ריסונים ואיזונים שימנעו זאת". מכאן הזכות להבעת אי-אמון בראש הממשלה (שמשמעותה בחירות חדשות גם לכנסת וגם לראשות הממשלה), ולהתנגדות למינוי שר.

את ההיגיון להפעלת הרפורמה אפשר למצוא בנימוקים שבהצעות החוק השונות אשר הוגשו לכנסת. ההצעה הראשונה הוגשה על ידי ח"כ יואש צידון מצומת. באותו יום שבו הניח את הצעתו על שולחן יו"ר הכנסת, ב-20 בדצמבר 1988, עשו כן גם חברי הכנסת עוזי לנדאו (שלאחר מכן הסתייג מההצעה ואף תקף אותה) ובנימין נתניהו שהפך אותה לדגלו האישי, אף כי היא סתרה את הקו הרשמי של מפלגתו.

נתניהו, לא היה היחיד שפעל על פי אינטרס אישי. אינטרסים, שנבעו מתחזיות פוליטיות אישיות ומפלגתיות, הניעו גם שחקנים אחרים, הן תומכים והן מתנגדים. מכאן תמיכתו של יצחק רבין שנשענה על תחזיות הסקרים, ומכאן מהלכי הויגזג של שמעון פרס. ח"כ אמנון רובינשטיין הסביר את ההיגיון בבחירה ישירה של ראש הממשלה כך:

"תהליך הרכבת הממשלה, בתנאים של ריבוי מפלגות קיצוני, כרוך בחיזור של שתי המפלגות הגדולות, המייצגות יחד את מרבית אזרחי המדינה, אחרי הסיעות הקטנות המוכנות, תמורת סימוך תביעותיהן, להעמיד את עצמן כשותפות אפשריות לכל המרבה במחיר. תהליך זה גורם להתבוננות, מעוות לחלוטין את רצון הרוב ומשעבד אותו לדרישותיו המפליגות של מיעוט סחטני, ובסופו של דבר משפיל את המערכת הפוליטית כולה בעיני הציבור"⁹.

לאור דברים אלה מתעוררת תמיהה: האמנם הבחירה הישירה לראשות הממשלה מונעת את "הסחר בזכויות אזרח" ובתקציבים? הרי המרי"מ מתנהל לפני הסיבוב הראשון לראשות הממשלה, אבל אם יתקיים סיבוב שני – האם לא יהיה גם סיבוב שני של "עלייה לרגל" לחצרות המכובדים! ובמהלך הרכבת הממשלה – למרות שהמטרה העדיפה של מפלגות לשון-המאזניים תהיה קרוב לוודאי המנצח – האם השיטה החדשה תמנע את הקרב על עוגת השלל?¹⁰ הרפורמה, לדידו של הפרופסור למשפט תחוקתי ושר המשפטים לשעבר אמנון רובינשטיין, נועדה "להבטיח את יכולתו של הרוב להביא את רצונו לידי ביטוי מבלי להיכנע לסחטנותן של קבוצות מיעוטי"¹¹. אולם בהכרח נשאלת השאלה: האמנם מהותה של הדמוקרטיה מצטמצמת בצרון הרוב? יתר על כן,

⁹ מתוך דברי החסר של הצעת החוק שהגיש ח"כ רובינשטיין בעמ' 8.

¹⁰ בסוגיה זו ראה למשל ניתוחו הבחירי של יוסי ביילין במאמרו "יטאונה ושמה בחירה ישירה לראשות הממשלה", מתוך המיכראה שערך גדעון דורון. מעשה המרכבה של הממשלה החדשה מאשר כי עקב היותה ממשלה קואליציונית, על ראש הממשלה הנבחר לפעול על פי הנגוד מעובדת יסוד זאת.

¹¹ מתוך הצעת החוק של ח"כ רובינשטיין.

האמנם מבטא רוב זה את זכויות האזרח ומגן עליהן? האם שלטון של רוב זה, גם ללא "הסחטנות" של המפלגות הקטנות, יאפשר את קיומה של דמוקרטיה ליברלית? יש בהחלט מקום לשאלות אלו לאור הפשטנות הגלומה בחוק החדש על שלביו, שאינו למעשה אלא הסדר טכני חדש למערכת היחסים בין הכנסת והממשלה, הקואליציה והאופוזיציה.

רובינשטיין, בהצעת החוק שלו, מסביר את הסתייגותו ממסטר נשיאותי בחשש מפני "המעגל המרושע", המתואר בצורה אירונית וחדה בספרו המבריק של יהושע בר-לב:

"בשיטה הפרלמנטרית, בשום מקרה לא יכולה להיות ממשלה שאין לה הסכמת הרוב בפרלמנט. באופן נורמלי הרוב תומך בממשלה ולא מבקר אותה. יש בין הרוב בפרלמנט לבין הממשלה אחדות המטרה ואינטרס שלטוני זהה, והם למעשה רשות אחת. ורשות אחת אינה יכולה לתקן קלקולים בתוך עצמה, מפני שלרשות אחת איוון אחד, וכל שינוי אינו קלוקל אלא מלכתחילה הוא פרי איוון חדש. נכון שהאופוזיציה אכן מבחינה בקלקולים, ונכון שלו היה לה כוח יכולה הייתה לתקן אותם. אבל כדי שיהיה לאופוזיציה כוח לתקן צריך להיות לה רוב בפרלמנט. שינוי כזה יכול אמנם לקרות אחרי בחירות, אך אז נעשית האופוזיציה לשעבר רשות אחת עם הממשל, ואין לה חוש למדוד סטייה או קלקולים, וכך בלי סוף. יוצא אפוא שלא רק שאין דרך לתקן, או לחזות שינוי ולרסן אותו – גם הבחירות אינן פתרון. וכך, בין כמיהה לשלטון ושלטון בלי חושים, נוצר מעגל מרושע של נורמות מידרדרות ובלתי מבוקרות. זה לא צריך להפתיע איש"¹².

אם לתמצת בצורה חדה את הגורמים שהולידו את הרפורמה של הבחירה הישירה לראשות הממשלה, היו אלה אינטרסים שלטוניים של שחקנים בתנועת העבודה לנטרל את כוחה של לשון-המאזניים להוות מפלגת ציר, כדי לחזור לסטטוס-קוו של היות מפלגתם

¹² יהושע בר-לב: "המעגל המרושע", הוצאת אל"ף, ת"א 1982.

המפלגה הגדולה והדומיננטית. אין ברפורמה זו וולו גם תרומה אמיתית אחת לקידומה של הדמוקרטיה-הליברלית בישראל.

"התרגיל המסריח"

מ בחינה פוליטית עומד "התרגיל המסריח" במרכז הניתוח, משום שלכל עיסקה לא-כשרה יש שני צדדים: כאשר יש "סוחטי", יש גם מי שמוכן להיות "נסחטי". כדי להבחין בין הדרך שבה הוצגה הפרשה לבין משמעותה מבחינת השחקנים השונים, יביא תועלת רבה התיאור של אמנון ברזילי בספרו החדש¹³ על הסכם בין פרס לרבין לעזוב את הממשלה עד סוף 1989, הסכם שלמימוש דרוש היה נימוק משכנע (כפי שעולה מדברי פרס בפני חבורת המפרקים בע"מ בביתו ב-6.1.90). מעבר ל"תרגיל המסריח", היה מי שחשד כי קיים גם "תרגיל מבריק" מצד רמון. בעניין זה מצטט ברזילי את גיורא עיני האומר שוב ושוב לפרס הלא-מאמין: "אתה לא מבין שרמון לא רוצה בטובתך! לרמון אין מה להפסיד. הוא רוצה לפרק את הממשלה, לסלק את דור הביניים, לקפוץ מעל דור שלם של מנהיגים ולשלוח אותך הבייתה".

אולם, כאשר עוסק בניתוח נושא זה יוסי ביילין, אחד מהמקורבים ביותר אל פרס באותה תקופה, מתקבלת תמונה של טרגדיה יוונית, שבה אין למעשה לגיבורים (פרס, ביילין ויוזמי התרגיל) שליטה ומחויבות על מה שאירע: "הרכבתה של ממשלה חדשה בראשות שמעון פרס הייתה קשה מאוד בשל היסוסים שנתגלו בהנהגת ש"ס, ומאוחר יותר גם בתוך אגודת ישראל". כלומר, לא מדובר בפירוק חלילה וחס של הממשלה, אלא "רק" בקשיים להקמת ממשלה בשל התנהגות חשופים הפוטנציאליים.

"העבודה נאלצה", מסביר ביילין את עיסקת השוחד הפוליטי, "לערוך הסכם עם חבר כנסת מהליכוד (אברהם שריר) שהיה מוכן לערוך... בסופו של דבר נכשל ניסיון זה בעקבות עריקתם של שני חברי כנסת מאוני"ב בבוקר אישור הממשלה בכנסת (אמנון ברזילי מציין כי פרס ידע על כך כבר ב-9.4.90 אך ביקש מוורדיגר לא לפרסם זאת כדי לשמור על הרושם של

¹³ אמנון ברזילי: "רמון, ביוגרפיה פוליטית", הוצאת שוקן 1996.

"עסקים כרגיל", והליכוד הוא שרכש חבר כנסת מן העבודה".

ואיך מסכם הדוקטור למדע המדינה ביילין את הפרשה? "ניסיון זה להחלפת הממשלה זכה לכינוי המפוקפק 'התרגיל המסריח', למרות שאילו היה עולה יפה, ואילו ניתן היה להגיע לתהליך מדיני עוד לפני מלחמת המפרץ, היה התרגיל זוכה לכינוי שונה לחלוטין כמובן"¹⁴. האם הוא היה מכונה, למשל, "תרגיל מסריח אבל כשרי"?

על תרגיל זה, אשר לדידו של ביילין אילו הצליח היה זוכה להתייחסות היסטורית אחרת, מוסיף גדעון אלון פרטים בספרו על הסחר בזכויות האזרח שהיה כרוך באותו תרגיל: "ההבדל בין שמיר לבין פרס היה הבדל של סגנון בין שני סוחרים סוסיים". כדאי להזכיר, שלמרות "חוק העריקים" שנחקק בעקבות תרגיל זה, לא נמצאה לשיטה הקואליציונית התרופה המתקנת. האינטרס השלטוני המשיך לאפשר הכרה בקבוצת "חיים כסיעה לצורך עקיפת הסטטוס של "חיים פורשים", ומכאן דברי ימי הנצח ההיסטוריים של סיעת "יעוד", כמו גם "עתיד". ואין זה מן הנמנע כי תופעה זו תחזור על עצמה בנסיבות מסוימות על אף הבחירה הישירה לראשות הממשלה.

"החוקה המהוללת"

ספק אם ניתן לגזור גזירה שווה בין החוקה של צוות משפטני אוניברסיטת ת"א לבין החוקה האמריקנית, על אף התשבות שמרנית. גיא בכור עליהם: "הצעת החוקה שהציגו אנשים אלה הייתה עבודת פסיפס רעיונית, שלא היתה יכולה להתמוגג למיקשה אחת אלא בישראל". העדר גישה ביקורתית של המחבר כלפי נושא החוקה, שבו דן הספר, בולט במיוחד בפרק העוסק בזכויות האזרח. כותב גיא בכור: "אין מגבילים חירותו של אדם במאסר, במעצר או בכל דרך אחרת, אלא מכוח הוראה בחוק, על פי הליכים הקבועים בו ובכפוף לפיקוח שיפוטי". לעומת זאת דווקא משפטני אוניברסיטת ת"א מציגים גישה הרבה יותר ביקורתית, ושניים מהשותפים בעיצוב החוקה כותבים:

"הרצון להקנות מעמד חוקתי משוריין לזכויות היסוד של הפרט, עשויה להתלוות לו השאיפה לאפשר לבית המחוקקים להגביל זכויות אלה בדרך של חקיקה רגילה. הסמכה גורפת של מחוקק לסטות מעקרונות היסוד החוקתיים סכנות רבות בצדה, ובדרך כלל אין היא רצויה. ניתן להסמיך את המחוקק להגביל בחקיקה רגילה את זכויות היסוד של הפרט, אך תוך פירוט, בחוקה עצמה, של המטרות שלשמן בלבד יורשה המחוקק להגביל זכות יסוד זו או אחרת. באופן זה אפשר יהיה להבטיח חופש חקיקה מבוקר ומסויג בתחום זכויות הפרט"¹⁵.

חריפה במיוחד ביקורתם של המשפטנים פנינה להב (שלא הייתה שותפה לצוות של רייכמן) ודוד קריצמר, במאמרם המשותף ששמו מעיד על תוכנו: "מגילת זכויות האדם והאזרח בישראל: הישג קונסטיטוציוני או אחיזת עיניים?" וכך הם תוקפים בחריפות את הבסיס החוקתי לחוקת משפטני ת"א:

"עיקר ביקורתנו כלפי הצעת החוק מכוונת נגד התפיסה המשפטית המונחנת ביסוד המודל המתואר לעיל... טענתנו היא, שהמודל של זכויות האדם והאזרח, כפי שהוא משתקף בהצעת החוק, מתעלם הן ממהותם של עקרונות משפטיים ודרך פעולתם בשיטת המשפט, והן מהיחס הנכון בין מסמך חוקתי וחקיקה רגילה".

בסוף מאמרם מוסיפים שני המשפטנים ביקורת נוספת כלפי המסמך:

"בגדי המלך החדשים, מספר לנו האנס כריסטיאן אנדרסן, לא היו ולא נבראו. המלך צעד בתהלוכה ערום כביום היוולדו. מכאן נפרדת זרכנו מדרכו של אנדרסן. המלך נשוא מאמרנו איננו ערום, רק הבד ממנו עשוי לבושו איננו נהדר, הדוגמה איננה מפליאה והצבעים אינם מרהיבים. לא בגדים היאים למלכות לובש המלך".

גיא בכור אמנם מספק מידע רב על הצעות החוקה השונות, ואף מסביר מדוע בסופו של דבר לא נחקקה החוקה לישראל כמיקשה אחת, אולם אין דיונו בגדר של דיון ביקורתי ואין בו הקושיות המתבקשות. כך, למשל, הוא מציג בתחילת ספרו את הבעייתיות שבין ישראל כ"מדינת היהודים" לבין היותה "מדינת כל אזרחיה":

הדבר הביא לכך שישראל "לא קבעה עד היום את זהותה העצמית, את אופיה ואת גבולותיה. השיטה הייתה לעמם ולטשטש גבולות, הגדרות וזכויות, שמה יתעוררו רמונים רדומים... אבל רייכמן חשב שהגיע הזמן להגדיר את החברה הישראלית, את דפוסי פעולתה, ובכלל את חיינו כאן, וההגדרה הטובה ביותר לחברה היא חוקה מנוסחת היטב".

אולם בהמשך מודה גיא בכור בעצמו:

"הדרך הזו הייתה מלאה במוקשים. כבר בפתיחה ההצהרתית עלו המנסחים על המוקש הראשון: האם יש לכתוב 'מדינת היהודים' על פי הנוסח ההרצליאני, 'מדינת יהודית בארץ ישראל' בנוסח הכרזת העצמאות, או 'מדינת העם היהודי' ומה עם אזרחיה שאינם יהודים? אולי צריכה זו להיות 'מדינת כל אזרחיה' פרופי רייכמן שמר אמונים לתיאודור הרצל ודגל ב'מדינת היהודים'. ברכה ורוזן-צבי התעקשו לעומת זאת על 'מדינת העם היהודי', והתעורר ויכוח ממושך... בסופו של דבר קיבל רייכמן את הצעתם. החוקה מדברת על 'מדינת העם היהודי' ושומרת על עמימות ביחס לקולקטיב שהזיקה כלפיו משמשת נקודת מוצא להגדרת גבולות הלגיטימיות הפוליטית בישראל"¹⁶.

לאור זאת יש לשאול היכן הניסיון ליצור באמת משטר תקין, שישרת חברה תקינה ובריאה? תשובה מוחצת לכך נתן לפני יותר מעשור שנים החוקר בעל טביעת-העין החדה שאול קנצלר, שהסביר את האנומליה בישראל במילים אלה:

¹⁵ ד"ר עמוס שפירא וד"ר ברוך ברכה: "המעמד החוקתי של זכויות הפרט", מחקר בהזמנת קרן ברל כצנלסון, מתוך מקורות במשפט הקונסטיטוציוני, חלק א', הוצ' אוני ת"א.

¹⁴ "יתאונה ושמה בחירה ישירה של ראש הממשלה", מתוך המקראה "המהפכה האלקטורלית".

¹⁶ גיא בכור.

"חוקה-קונסטיטוציה אינה מתייחסת לאורח חייו של הפרט. היא סך כל הנורמות, שעל פיהן בעלי תפקיד וזרועות השלטון לנהוג. יוצא שלפנינו עניין של כפייה דתית באמצעות הפרלמנט, שברובו אינו דתי ובחלקו אף אינו יהודי. חמור מכל אלה הוא כפייתו של האזרח הישראלי לחוקי האישות השוללים את מעמדו המדיני של האדם בישראל, כלומר את ישראליותו. בתעודות הזהות אין מצוינת אזרחותו אלא מצוין בסעיף בפני עצמו 'לאום' במונח 'מילאט', כפי שמעיד התרגום הערבי. משמע שמעמדו של האדם בישראל הוא לפי השתייכותו למילאט, כלומר לעדה דתית-לאומית, כפי שהיה נהוג באימפריה העות'מאנית"¹⁷.

אבל גיא בכור, במקום להתמודד עם הסוגייה, מערפל אותה עוד יותר. למשל, ביחס לזהות הקולקטיב שבו מדובר הוא כותב: "האם הקולקטיב הזה הוא המדינה כיישורת אזרחית, או המדינה כמדינה יהודית שבה מתגשם הרעיון הציוני? ואנחנו נשאל: האם מדינה יכולה בכלל להיות בגדר חברה-אזרחית? ואם לא מדובר ברעיון הציוני, מהי המשמעות של 'הישראליות' ליהודי בישראל?"

מאחורי הקלעים

תנועה פוליטית בעלת מטרות מרחיקות לכת שהאוריינטציה שלהן הפוכה מהלוח-הרוח המקובל בציבור, זקוקה למשאבים לא מבוטלים כדי להגשים את מטרותיה. מן הראוי אפוא לבחון מיהם אותם בעלי אינטרסים שמאחורי התנועה למען חוקה לישראל, ומיהם המממנים אותה. מיה גולדנברג עוסקת בשאלה זו במאמר שפורסם באחרונה בעיתון "הארץ":

"האוליגרכיה הכלכלית הישראלית... מורכבת מקבוצה מצומצמת של בעלי הון והשפעה, המנהלת פעילות מאורגנת אך נסתרת מעיני הציבור, לקידום אינטרסים פרטיקולריים. לשם כך היא מגייסת את נגישותה

¹⁷ שאול קנצלר: "מישטר חוקתי לישראל, רפובליקה נשיאותית", הוצאת יסוד בע"מ, ת"א 1982 – הערה בעמ' 54.

למקבלי החלטות ולמקורות המידע שברשותם... שיטת הבחירה החדשה חייבה מגע ישיר ובלתי אמצעי של ראש הממשלה עם אנשי עסקים. בתמורה, תבעו הם הבנה לצורכיהם העסקיים (למשל המשך הפעלתו של חוק עידוד השקעות הון בתעשייה). אותה 'תלות הדדית' מקבלת כביכול גושפנקה עניינית ומוסרית עם החלת הבחירה האישית בבחירות 1996".

גם גדעון אלון מקדיש פרק לנושא זה תחת הכותרת "מי מימן את תנועות המחאה", והוא מגלה בו בין היתר כי חברת "גלגלי זהב" פירסמה שילוט חינוך על אוטובוסים, ואייבי נתן, בעל הספינה הפיראטית "קול השלום", שידר ג'ינגלים ללא תשלום. עוד מביא אלון רשימה של העשירונים העליונים כתורמים לתנועה למען חוקה, שאספה סכום כולל של כ-3 מיליון דולר, ובהם: סטף ורטהיימר, כוכב "עגל הזהב" אהרון דברת, יקותיאל פדרמן ומשה זנבר. כן מתברר כי מאות אלפי דולרים הוזרמו על ידי "הקן החדשה לישראל", הידועה בתמיכתה בעמותות שעוסקות בזכויות האזרח, בדמוקרטיה, בשוויון ובסובלנות.

אלון מספר גם על תרומות, פחותות באופן יחסי, שקיבלה "התנועה לשינוי שיטת המימשל", אם כי זו קיבלה גם תרומה של 50 אלף דולר מצ'ירלס ברונפמן, וכן תרומה "נאה" ממנדל קפלן.

ואילו גיא בכור מביא אף הוא נתונים מאלפים על מקורות המימון: איש העסקים אברהם לב, הבעלים של "החברה לקופסאות פח", מימן עבור פרופי זיסר "מחקר על דרכים לשינוי המצב החוקתי בישראל", והשם שניתן לו היה "המערכת הפוליטית בישראל – הצעות לשינוי". מדובר באוסף מאמרים שיש בהם להאיר את הנושא. פרט פיקנטי הוא, שאותו אברהם לב מימן קודם לכן אותו ספר ביקורתי ונוקב של שאול קנצלר, אשר גרס באופן חד-משמעי כי "לא די בהחלפת ממשלות, אלא יש צורך בהחלפת המישטר בישראל. אנו זקוקים למחוקה-קונסטיטוציה שאינה קיימת במדינתנו".

גיא בכור אף מוסיף פרשנות, ששופכת אור על ההשפעה שהפעילו קבוצות העילית על הציבור: "לראשי הוועד לא הפריע שהם עצמם גורם אליטיסטי, המנתב במודע את הממונים בדרך שעלולה להיראות מניפולטיבית. הם הסבירו, שהאליטה אינה ממציאה את הכמיהה

הציבורית לשינוי – היא רק מתעלת אותו לכיוון הנכון לטובת אותו ציבור".

כמה סוגיות למחשבה

מ י שרוצה להתוודע באופן מעמיק יותר לנושא ממספר נקודות התייחסות, מן הראוי שיקרא דווקא את הספר הקטן שבחבורה – "המהפכה האלקטורלית" מאת בועז שפירא. בפתח הספר סוקר המחבר את הצעות הרפורמה האלקטורליות השונות במימד ההיסטורי שלהן, ולשם כך הוא מביא בין השאר את מאמרם של אשר אריאן ורות אמיר ובו טבלה משווה של שיטות בחירה בעולם, בצד מיון תמציתי בין מישטרים פרלמנטריים לעומת מישטרים נשיאותיים.

מאמרו של גדעון דורון "ההיגיון הפוליטי של רפורמות בשיטות בחירה דמוקרטיות" מנסה להוכיח כי אין שיטת בחירות אחת המשקפת את העדפות הבוחרים, שאותם היא מסכמת. בהמשך הוא מנסה לעצב שיטות בחירה, אשר תוצאותיהן יעלו בקנה אחד עם האינטרסים של הנוגעים בדבר, ומסביר את ההתנהגות הפוליטית של השחקנים בכנסת אשר היו פעילים בחקיקת חוק הבחירה הישירה, ואשר תמכו ב"תרגיל המסריח" ברוח שבו תואר לעיל.

במאמר אחר סוקר סטיבן ג. בראמס את התהליך האלקטורלי לנשיאות, שאותו הוא מכנה במידה רבה של צדק "משחק הבחירות לנשיאות", המתחלק לפריימריס, לכינוסים מפלגתיים ארציים ולבחירות הכלליות. משה מאור, במאמרו "חסמי כניסה לבחירת מועמד מפלגה – ניתוח חסמים בשלוש מפלגות בריטיות", מביא טענה שהיא בעלת משקל להבנתה של תופעת הפריימריס, לפיה "חסמי כניסה הניצבים בפני מועמדי מפלגה הינם סוג של פתרון פוליטי לקונפליקט צפוי או קיים בין קבוצות פנים-מפלגתיות, וביניהן לבין קבוצות חוץ-מפלגתיות המעוניינות בהרחבת השפעתן במפלגה".

לפריימריס הוקדש בספר השער השני ובו שלושה מאמרים, ובולט בהם בחדותו ובסגנונו מאמרו של מולי פלג, שהוא גם אחד מראשי התנועה למען חוקה לישראל. חנה הרצוג, העוסקת במעמדן של הנשים בפוליטיקה הישראלית, מתמודדת כמצופה עם סוגיית "האחרים" – השפעת שינוי שיטת הבחירות על ייצוג נשים וערבים. סיכום מאמרה הוא הכללה

בנאלית למדי: "ניתן לקבוע כי הדמוקרטיה הישראלית וכללי המשחק בה משקפים במידה רבה את התרבות הפוליטית של הקבוצות הדומיננטיות... ואינם פועלים לטובת הקבוצות הנתפסות כ'אחרים' – נשים וערבים".

גם אברהם בריכטה מאוניברסיטת חיפה עוסק בפריימריס ומסביר את השלבים בתהליך זה, לרבות הכשלים שהתגלו בד"ש ובמפלגת העבודה (בשל אי-השוויון בין המחוזות לרשימה הארצות). את טענותיו הוא מסכם במשפט-סיסמה שנשאר טעון הסבר: "אזור הפריימריס במפלגת העבודה יהווה צעד חשוב לקראת הנהגת שיטת בחירות יחסית-ארצית".

השער השלישי של המיקראה נקרא "משטר ראש הממשלה", ובו שלושה מאמרים. אחד מהם, "מודל של הקמת קואליציות – תיאוריה והמחשבה" מאת איתי סנד, לא היה צריך להיכלל בספר המיועד לקהל הרחב או בספר לימוד למדע המדינה. סנד גורס כי "מן הידע שנצבר יש מקום לחשש, שהשיטה החדשה תהיה פחות טובה מקודמתה". יחד עם זה, ניתן להסכים עם סנד כי השיטה פוגעת במפלגה הגדולה כמפלגת מרכז.

פרופ' יחזקאל דרור, בסגנונו השיטתי, עוסק בנושא החביב עליו: "היכולת למשול כקריטריון-על לעיצוב מישטר". לא אהיה פטור ממספר תמיהות על קביעותיו ביחס לחוק הבחירה הישירה לראשות הממשלה. דרור מזכיר מספר תמורות הפועלות לדעתו לרעה על היכולת למשול, וביניהן: "ריבוי חוקי יסוד, בעלי מעמד מיוחס, פוגע בגמישות החוקתית והחקיקתית

הדרושה למדינה במצבה של ישראל". זוהי טענה תמוהה למדי, שהרי חוקה מעצם מהותה הינה בעלת מעמד נורמטיבי מוצק יותר מהנגזר ממנה. אם רוצים חוקה גמישה, מי צריך בכלל חוקה?

ועוד טענה של יחזקאל דרור: "הגברת סמכויות השיפוט החוקתית של בית המשפט העליון, במקום הקמת בית משפט חוקתי בעל הרכב שאינו משפטי טהור, וריבוי ההיזקקות לדיון משפטי בנושאים פוליטיים באופיים, יוצרים חשיבה משפטנית במקום חשיבה מדינית, והופכים את ישראל למדינת 'כללים' במקום מדינת 'ערכים ויעדים'". מאחר ואין לישראל חוקה, והיא חסרת תרבות פוליטית נורמטיבית ומרוסנת שמקורה בשורשיה של ההסכמה החברתית, ממלא בית המשפט העליון מאז תחילת כהונתו של הנשיא אהרון ברק – "אבי המהפכה התחוקתית" – תפקיד משמעותי בפוליטיקה. הדבר הינו בלתי נמנע במידה רבה, אלא אם כן סבור דרור, המסתייג מחוקה קשיחה, שיש מי שיעשה את המלאכה טוב יותר...

אגב זאת, יש לתמוה מדוע ראוי להיות בית משפט תחוקתי ש"אינו משפטי טהור"?

דרור תמה על עניין נוסף: "הנטייה לשריין חוקים בתור חוקים שלשם שינוים נדרש רוב מיוחד, כאשר ההחלטה על כך מתקבלת ברוב רגיל, מהווה בלבול בין תיפקוד הכנסת כרשות מחוקקת לתיפקודה כרשות מכוננת". אבל מה לעשות, האסיפה המכוננת עשתה "פוטש", שבעקבותיו הפכה לכנסת הראשונה אשר ב"פשרת הרדי" הפכה

את החוקה המקובצת והנורמטיבית לנקניק סלאמי...

במאמר אחר בספר טוען חיים אסא, חד וחלק, כי "הבחירה הישירה לא תוסיף דבר ליכולת התימרון של ראש הממשלה הבא מצד אחד, ותוסיף לכוחו בדיק באותו תחום, שכבר היום הוא נהנה בו מעודף כוח מדאיג ומסוכן".

אסא עוסק בנושא הביטחון הלאומי, וטוען כי "מדינת ישראל מונהגת קרוב ל-50 שנה ע"י ראשי ממשלה שבידיהם נתון באופן בלעדי כל מה שקשור להנהגה הפוליטית, למימשל האזרחי, למידע מודיעיני מסווג, למידע אסטרטגי מסווג ולהערכות מצב מסווגות". לראש הממשלה יש יתרון בתחום זה לעומת השרים שלו וחברי הכנסת, ועל כן מציע אסא: "הקמת צוות לביטחון לאומי, יצירת מערכת העברת מידע, והעברת אגף התקציבים למשרד ראש הממשלה". נוכח קיומו של צוות ההקמה למועצה לביטחון לאומי, מעניין לדעת איזו צורה ילבש המוסד החדש. ברור כי בתחום הביטחון הלאומי ראוי שיפעלו מספר גופים שיעסקו באיסוף חומר ובניתוחו. למרות המלצות ועדת אגרנט, עדיין רחוקה ישראל ממצב אופטימלי בתחום זה, והראיה – העדר דסק-עיראק במחלקת המחקר של משרד החוץ לפני מלחמת המפרץ השנייה.

סיכומו של דבר: המיקראה שערך גדעון דורון מרחיבה את היקפן של הסוגיות שבהן היא מטפלת, ותורמת להעמקת ההבנה בהן לכל מי שמתעניין במדע המדינה.